

Afbeelding van het trekken der Hollandsche lotery op de zaal van 't Hof in 's Graavenhage, 1696. Uit twee grote ronde draaibussen trekken twee weesjongens de loten. De ene bus is gevuld met de verkochte lotnummers, de andere met een gelijk aantal briefjes met een prijs of een blanco, de zogenaamde 'nieten'. Coll. Rijksmuseum Amsterdam.

Eigenaren werden gedwongen tot verkoop
van hun kasteel of buitenplaats

En de hoofdprijs is... een buitenplaats

DOOR: JAN HOLWERDA

Buitenplaatsen stonden en staan voor grandeur, voor luxe, voor iets onbereikbaars, voor de winnaars van een hoofdprijs; figuurlijk en soms zelfs letterlijk. Maar buitenplaatsen vormden vaak ook een last, regelmatig een op den duur niet meer te dragen last.

Verkoop was in die gevallen de meest gekozen oplossing. Maar soms was er voor zo'n buitenplaats geen belangstelling, er was dan geen koper te vinden. Afbraak of verkoop ter afbraak was dan een alternatief. Een andere oplossing die ook wel voorkwam was de inzet van de buitenplaats als hoofdprijs van een 'verkoop door middel van lotery'. In de loop van de geschiedenis speelde dit bij een aantal kastelen en buitenplaatsen.

Ontstaan en gang van zaken bij loterijen

De vroegste loterijen in de Nederlanden (vanaf 1444) waren naar aanleiding van onder andere verkrijgbare plaatsen op de markt, vrijgekomen stedelijke ambten of in geldnood verkerende kassen van steden of die van andere publieke lichamen. Om deelname aan loterijen aanlokkelijker te maken, was er al snel sprake van een groeiend aantal prijzen en kwam er de keuze tussen de hoofdprijs (bijvoorbeeld een ambt) en een hoofdprijs vervangende geldprijs. De hogere overheid wilde vervolgens een graantje van de loterijwinst meepikken en een ieder moest vanaf dat moment toestemming verkrijgen voordat een loterij kon worden gestart. Na verkrijging van zo'n octrooi was er vaak sprake van een jarenlange voorbereiding. Een loterijkaart of 'kaarte der pryzen' die in zekere zin de loterij verbeeldde, hoorde hierbij. Gewoonlijk bestond zo'n kaart uit drie delen: bovenaan waar de winst heen zou gaan of waar de loterij betrekking op had, in het midden de prijzen, al dan niet afgebeeld, en onderaan de spelregels. De uiteindelijke trekking was altijd een waar festijn. Personeel werd aangetrokken en een podium met daarop twee enorme

t Huis Raaphorst van achteren Anno 1726, door Andries Schoemaker. Coll. Koninklijk Oudheidkundig Genootschap, Amsterdam.

manden of draaibussen werd opgetrokken. In de ene draaibus kwamen de verkochte loten en in de andere de prijsbriefjes. Dit waren de proosbriefjes, briefjes met een prijs, en tienduizenden tot honderdduizenden blanco briefjes, de zogenaamde 'nieten' of nietbriefjes. Daarna volgde de een-op-een trekking; ieder lot werd getrokken en aansluitend een prijs of een 'niet'. Dag en nacht ging zo'n trekking voort, weken lang. Zo duurde de trekking van de Leidse Gasthuisloterij van 1596 met ruim 281.000 verkochte loten 53 dagen en nachten. Veel

Huys te Marquette, door Abraham Rademaker. Coll. Noord-Hollands Archief, Haarlem.

De loterijkaart van Raaphorst. Coll. Erfgoed Leiden en omstreken.
 Nu is 't Ernst,
 Zeker en Gewis
 Dat de lotery van Raaphorst,
 Die by de gantsche Weereld geprezen, en onvergelykelyk Geagt is

later, in 1709, vond de eerste zogenaamde Generaliteitsloterij plaats en in 1726 volgde de oprichting van een orgaan onder dezelfde naam als voorloper van de Staatsloterij. Drie eeuwen later bestaat deze nog steeds.

Maar nu terug naar 'verkoop door middel van lotery' met een viertal kastelen en buitenplaatsen als voorbeeld (en er zijn meer voorbeelden)

Marquette (Heemskerk)

In 1701 verkreeg Maria Agatha van der Mijle (1655-1712) na het overlijden van haar moeder Huys Marquette bij Heemskerk. Het kasteel was met meerdere hypotheeken belast en Maria Agatha was gedwongen het van de hand te doen. In de Oprechte Haerlemsche courant van 23 augustus 1708 is de betreffende verkoopadvertentie te vinden: 'Uyt'er hant te koop de Hooge Heerlijkheyt te Marquette, van outs genaemt 't Huys van Heemskerck, zijnde een treffelijck hegt gebou, voorsien van veel plaisante zalen, kamers, keuckens, stallingen, koetshuysen, &c. ... met alle de thuynen, boomgaerden, lanen, vyvers en de plantage, groot omtrent 20 morgen...'. Tot een verkoop leidde deze advertentie echter niet. Vervolgens kreeg Maria Agatha van de Staten van Holland en West-Friesland toestemming tot een 'verkoop door

middel van lotery'. Advertenties uit 1709 en 1710 maken duidelijk dat er sprake was van 25.000 loten à 12 gulden per lot. Een loterij met als eerste prijs de 'Hooge Heerlijkheyt van Marquette of in Courante ten keur ter Trecker 40.000 gulden' en verder prijzen à 20.000, 8000, 4000, 2000 gulden en tien à 1000 gulden. Daarna volgden advertenties die afwisselend beloofden dat de trekking aanstaande was dan wel uitgesteld werd tot een concurrerende trekking had plaatsgevonden of tot resterende loten waren verkocht (aankoop mocht toch niemand ontzegd worden?). In mei 1710 moet de trekking hebben plaatsgevonden, maar de winnaar koos voor de geldprijs van 40.000 gulden en Maria Agatha bleef tegen wil en dank in bezit van haar kasteel. Halverwege 1712 ging een nieuwe loterij van start. Niet veel later overleed Maria Agatha en vererfde Marquette op haar nichtje

De uiteindelijke trekking was altijd een waar festijn

Wilhelmina Henriëtte van Reede (1680-1716). Zij liet zich in 1713 met Marquette belenen, dus de tweede loterij zal niet zijn doorgezet of de winnaar van de tweede loterij heeft eveneens voor de geldprijs gekozen, zodat ook Wilhelmina Henriëtte met Marquette was blijven zitten.

De 'verkoop door middel van lotery' van Marquette vond plaats in een periode met vele loterijen. Deze overvloed was reden voor het schrijven van het blijspel Het lotery leeven (1710). In het geschrift komt ook de loterij van Marquette naar voren:

'Gy Heeren, kom, wilt nu u heerlyk, geld in sette,
 En gy gemeene Luy, hier hebje nu de fleur
 Van t heerlyk Huys, en vrye Heerlijkheyt, Marquette.
 (Soon heerlyk Huys, dat is by gut geen drek of leur,
 Nog seur, Monsieurs,)

Afbeelding van Alden Biesen als op de Prospectus van de verkoop door middel van eene loterij. Copyright Landcommanderij Alden Biesen.

Slotje van de Baron in Neerbosch bij Nijmegen

men kan 't met twalef gulden klaaren,
Wanneer men vyfentwintig duysend lootjes teld:
Daarom, ga rept u wat, besteed aan 't Huys wat geld,
Zoo word je Grand Sinjoore of arme bedelaaren.'

Raaphorst (Wassenaar)

In dezelfde periode speelde een gelijkend probleem bij Raaphorst te Wassenaar. In 1680 kwam Raaphorst in het bezit van de gezusters Anna Magdalena (1661-1721) en Maria Cornelia van den Boetzelaer (1663-1714). Ook hier was het bezit al belast met schulden, naast de jaarlijkse lasten als bijvoorbeeld de honderdste en tweehonderdste penning. Advertenties in de Oprechte Haerlemsche courant maken duidelijk dat Raaphorst in 1693, 1699 en 1702 te huur en in 1707 te koop werd aangeboden. Vanaf 1703 waren de gezusters al niet meer bij machte om aan de bovengenoemde lasten te voldoen. Na tweemaal surseance van betaling vroegen zij in 1709 aan de Staten 'octrooi om de riddermatige Hofstede van Raaphorst [...]bij forme van Loterij te mogen verhandelen'. Na toestemming volgde in augustus 1709 een eerste advertentie betreffende de 'weergalose groote Lotery, bestaende in d'Adelijcke Huysinge en Heerlijcke Hofstad Raephorst ... of so veel in contanten ...'. De winnaars bleken een Amsterdamse bakker en zijn dienstmaagd en net als bij Marquette werd ook hier voor de contanten gekozen en bleven de gezusters eigenaar.

Halverwege 1711 werd met een volgende loterij een tweede poging ondernomen. De bijbehorende loterijkaart maakt duidelijk dat het ging om 50.000 loten à 12 gulden (totaal 600.000 gulden) met als hoofdprijs Raaphorst of 50.000 gulden. Daarnaast was sprake van 8076 geldprijzen met een totaalbedrag van 550.000 gulden. Tot de trekking op 1 oktober volgde een serie advertenties, met kreten als 'Wie waegt geen 12 na 50000 gl.', 'de toeloop [is] onbeschrijfelijk' en 'Noch loten, maer hoe lang is onseker'. Winnaar was Hendrik Blank, bestierder van de loterij! En opnieuw werd voor het 'gelt' gekozen. Nog in dezelfde maand volgde namelijk weer een verkoopadvertentie waarin Raaphorst opnieuw werd aangeboden 'wijl de treekers van de hoogte prijs in de lotery van Raephorst het aequivalent in gelt hebben gepre-

feert, en dat die Heerlijckheit in haer geheel weder aen de Eygenaers is'. Een verkoop aan Margaretha Cecilia Munter (1675-1749) volgde.

Alden Biesen (Bilzen)

Een latere loterij speelde ten tijde van het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden (1815-1830) en betrof Alden Biesen te Bilzen (15 km ten westen van Maastricht). Deze voormalige landcommanderij van de Duitse Orde lag tot 1795 in het prinsbisdom Luik en de Oostenrijkse Nederlanden. Na de Franse inval werd het domein bij de Franse republiek ingelijfd en werden de kerkelijke goederen verbeurd verklaard. In 1797 volgde een publieke veiling met de toenmalige Hasseltse burgemeester Guillaume Claes (1752-1841) als koper van het domein Alden Biesen. Claes maakte van het kasteel zijn familieresidentie en verpachtte boerderij, dienstgebouwen en landerijen. Ten tijde van het daaropvolgende Hollandse bewind was er op enig moment sprake van een belastingsom van 240.000 gulden. Claes kon hier niet aan voldoen, maar kreeg bij koninklijk besluit van 19 mei 1819 toestemming tot het houden van een loterij die 80.000 loten à 3 gulden omvatte.

De trekking vond op 31 maart 1822 plaats in het stadhuis van Maastricht en kende een Bilzense schoenmaker als win-

Een loterij met als eerste prijs de 'Hooge Heerlijckheit van Marquette'

naar van de hoofdprijs. Claes incasseerde de opbrengst van de loterij, maar zag ook kans het winnende lot voor 2000 gulden over te nemen en bleef daarmee ook nog eens eigenaar van Alden Biesen.

Slotje van de Baron (Neerbosch)

Een laatste, zeer recent voorbeeld van een 'verkoop door middel van loterij' was die van Het Slotje van de Baron, een art-decopaleisje in Neerbosch bij Nijmegen dat je met een beetje goede wil ook een buitenplaatsje kunt noemen. Het ging in de verkoop net na het instorten van de huizenmarkt in 2008 en raakte dus niet verkocht. Een loterij met 17.000 loten à 150 euro, en eigentijdse communicatie in de vorm van een website, werden uiteindelijk gestart. Maar met de Nederlandse Kansspelwet in de hand stak de overheid er een stokje voor. Uiteindelijk besloot de bank tot een gedwongen verkoop via een executieveiling en toen de prijs zakte tot de helft van de taxatiewaarde kocht dezelfde bank zelf het pand. Nu huisvest het een internationaal farmaceutisch bedrijf.

Vandaag de dag lijkt de droom van een eigen buitenplaats via 'verkoop door middel van loterij' dus voor altijd gedwarsboemd door de Nederlandse Kansspelwet, helaas. Gelukkig bestaan nog al die andere loterijen om u van een eigen buitenplaats te laten dromen.